

En dan ook nog: burger- schapsvorming! (1)

Naar een visie op burgerschapsvorming

Leo Pauw

is Projectleider De Vreedzame School bij
Eduniek. E-mail: l.pauw@eduniek.nl

Basisscholen hebben een ‘vol bord’. Kees Schuyt (2006) formuleerde het een paar jaar geleden als volgt: *‘(...) de problemen van sociale cohesie in de samenleving als geheel worden, als onder een vergrootglas, weerspiegeld in het onderwijs. Met andere woorden, de sociale onrust, de fragmentering, het gebrek aan consistentie in normen en waarden, de onzekerheid in de botsing tussen culturen vindt men in alle hevigheid terug in de klaslokalen, op de scholen en in de collegebanken.’* Niet alleen wordt de last van de samenleving sterk gevoeld in het onderwijs, er wordt tevens bijna reflexmatig naar diezelfde school gekeken voor de oplossing van al die maatschappelijke problemen. Er wordt dus veel van scholen verwacht. Niet zo verbazend dat er voortdurend een roep om bezinning op de primaire taak van het onderwijs klinkt.

Sinds 2006 zijn scholen (bij wet) verplicht om een bijdrage te leveren aan burgerschapsvorming. Nu we sinds kort weer ‘plotseling’ alle aandacht aan rekenen en taal moeten schenken, en het begrip ‘burgerschapsvorming’ alweer verdwenen is uit de Kwaliteitsagenda van het Ministerie van OCW, slaat bij sommigen in het onderwijsveld de twijfel toe. Er zijn grenzen aan de maatschappelijke opdracht, zo klinkt het hier en daar. Toch is er in grote lijnen wel consensus over de vraag of burgerschapsvorming tot de kerntaak van de school behoort. Natuurlijk, de persoonlijke en maatschappelijke vorming van kinderen vindt op meer plekken plaats dan alleen op school, maar dat het onderwijs een rol heeft in de vorming van onze kinderen tot burgers van onze samenleving wordt toch inmiddels wel door een ieder omschreven. Sinds de later vaak aangehaalde rede van toenmalig minister van Onderwijs Ritzen in juni 1992 onder de titel ‘De pedagogische opdracht van het onderwijs’ is die ‘pedagogische opdracht’ niet meer weg te denken uit de discussies over het onderwijsbeleid. In 1993 werd het ‘Platform pedagogische opdracht van het

onderwijs’ geïnstalleerd. In het eindrapport ‘De school van je leven’ in 1996 werd er onder andere op gewezen dat er meer aandacht moest komen voor de voorbereiding op democratisch staatsburgerschap. In de jaren daarna kwam de nadruk te liggen op de rol van het onderwijs in het terugdringen van het verlies van sociale cohesie in de samenleving. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling hield in haar advies ‘Aansprekend opvoeden’ (in 2001) een pleidooi voor ‘verdichting van de opvoeding’: het dichtten van het gat in de pedagogische infrastructuur, waarin ook de rol van het onderwijs werd benadrukt. In 2002 publiceerde de Onderwijsraad een verkenning onder de titel ‘Samen Leren Leven; verkenning onderwijs, burgerschap en gemeenschap’, waarin aandacht voor voorbeelden van scholen die al veel doen aan het bevorderen van de maatschappelijke samenhang. In haar advies ‘Onderwijs en burgerschap’ van 2003 bepleitte de Onderwijsraad opname van een verplichting voor scholen om een bijdrage te leveren aan burgerschapsvorming in de onderwijswetten en de kerndoelelen. De raad concludeerde uit de gesprekken met mensen uit het onderwijs, vertegenwoordigers

van de lokale overheid en wetenschappers, dat ‘allen het als een opdracht zien om burgerschap in en rondom het onderwijs te versterken’ (Onderwijsraad, 2003). De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid sluit zich in het in 2003 gepubliceerde rapport ‘Waarden, normen en de last van het gedrag’ aan bij dit idee om burgerschapsvorming op te nemen in de onderwijswetgeving (WRR, 2003). In 2004 houdt De Winter in een essay voor de WRR onder de titel ‘Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang’ een pleidooi voor een democratisch-pedagogisch offensief. Het onderwijs zou via een longitudinale en planmatige aanpak kinderen de kennis, vaardigheden en attitudes moeten bijbrengen die nodig zijn voor het leven in en onderhouden van een democratische samenleving (De Winter, 2004). En uiteindelijk mondt al deze aandacht voor de pedagogische opdracht van de school inderdaad uit in wetgeving op dit terrein. Sinds februari 2006 zijn scholen verplicht om in hun onderwijs aandacht te besteden aan actief burgerschap en sociale integratie. Met andere woorden, de bezinning op de vraag of burgerschapsvorming tot de kerntaak van de school behoort, is er echt geweest.

De inspectie is met ingang van oktober 2006 gestart met het toezicht op de naleving van de opdracht tot bevordering van Actief Burgerschap en Sociale Integratie in het onderwijs. Bij de invoering van het toezichtkader Burgerschap is gekozen voor een gefaseerde uitbouw van het toezicht. Startte men met beoordeling van het afstemmen van het aanbod van de school op risico's en ongewenste opvattingen, en met de beoordeling van het naleven van basiswaarden door de school, vanaf 1 februari 2008 worden scholen tevens op *hun visie en op de verantwoording over de invulling van de visie* op dit terrein beoordeeld. De inspectie schat dat nu nog slechts een derde van de basisscholen een visie heeft op burgerschapsvorming.

In het licht van deze aanscherping van het toezicht wil dit artikel een bijdrage leveren aan de visieontwikkeling van scholen op het terrein van burgerschapsvorming. In dit eerste deel gaan we in op de doelen van burger-

schapsvorming ('wat willen we ermee bereiken?'), en in een volgend artikel gaan we in op mogelijke programma's of methodieken ('hoe kunnen we dat het beste aanpakken?').

Wat is goed burgerschap?

Wat wil het Ministerie eigenlijk bereiken met de genoemde wetswijziging? Waar dient de verplichting van scholen om een bijdrage te leveren aan actief burgerschap en sociale integratie toe te leiden. In de Memorie van Toelichting bij de wetswijziging schrijft de minister: *'Doordat de Nederlandse samenleving steeds meer gericht is op individualisering, is de betrokkenheid tussen burgers onderling en tussen burgers en overheid afgenomen. Plichten en rechten die horen bij burgerschap zijn hierdoor op de achtergrond geraakt. Daar komt nog bij dat veel ouders en kinderen door een allochtone herkomst niet gewend zijn aan de burgerschapstradities en -gebruiken van onze samenleving. Door de ontwikkeling tot burgerschap een plaats te geven in het onderwijs kan worden bereikt dat allochtone en autochtone leerlingen een gemeenschappelijk en gedeeld perspectief krijgen op de bijdrage die zij als burgers aan de samenleving kunnen leveren'* (Ministerie van OCW, 2005, p.4). De minister omschrijft burgerschap als *'de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren'*. Sociale integratie wordt omschreven als *'deelname van burgers aan de samenleving, in de vorm van sociale participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur'*.

De wet lijkt een aantal vliegen in één klap te willen slaan:

-) de sociale binding tussen burgers in het algemeen vergroten;
-) de binding van burgers aan de overheid te stimuleren;
-) allochtone leerlingen in aan-

raking brengen met 'burgerschapstradities en -gebruiken' van onze samenleving;

) alle leerlingen voor te bereiden op een actieve bijdrage aan de samenleving;

) en, waarschijnlijk met name bedoeld voor allochtone leerlingen, het stimuleren van deelname aan maatschappelijke instituties en bekendheid met en betrokkenheid bij 'uitingen van de Nederlandse cultuur'.

Het is belangrijk om stil te staan bij de doelstellingen van burgerschapsvorming. Vooral omdat die doelstelling uiteindelijk bepaalt wat er in de klas of school met de leerlingen wordt gedaan: doen we mee aan een debatcompetitie, of houden we een actie voor scholen in Zimbabwe? Laten we de leerlingen een schoonmaakactie voor de buurt organiseren, of geven we lessen over staatsinrichting? Dus als we praten over een visie op burgerschapsvorming, of nog concreter over programma's voor burgerschapsvorming, dan is de eerste vraag die we ons dienen te stellen: wat is 'goed burgerschap' eigenlijk? Wat moet het doel zijn waar een programma voor burgerschapsvorming naar streeft?

Het Ministerie formuleert in de toelichting bij de wet een brede en soms wat vage doelstelling: 'uitingen van de Nederlandse cultuur', of 'burgerschapstradities van onze samenleving'. Wordt hiermee bedoeld dat allochtone leerlingen geleerd moet worden zich aan te passen aan de toch al vervagende traditie om vrijwilligerswerk op de sportclub te verrichten? Het blijft gissen. Bovendien kunnen we ons afvragen of deze omschrijving voldoende richtlijnen geeft voor een concrete invulling.

Op het eerste gezicht lijkt het begrip 'burgerschap' wellicht een begrip waar consensus over is, maar in feite is het tegendeel het geval. Burgerschapsvorming kan vele meesters dienen, zoals de

De verscherping van het toezicht betreft:

-) De school heeft een visie op de bijdrage die ze wil leveren aan bevordering van burgerschap en de integratie van de leerlingen in de samenleving.
-) De school stelt, in het verlengde van die visie, doelen.
-) De school geeft planmatig invulling aan die visie en de realisering van de doelen waarin de visie is uitgewerkt.

Minstens twee van de onderstaande vier aandachtspunten. De school heeft een structureel aanbod op het terrein van:

-) sociale competenties;
-) openheid naar de samenleving en de diversiteit die daarin aanwezig is;
-) basiswaarden en democratische rechtsstaat;
-) de school als 'oefenplaats' voor burgerschap en integratie.

geschiedenis heeft uitgewezen. Zodra we met leerkrachten of ouders praten over de noodzaak om normen en waarden over te dragen, is er meestal snel instemming, en lijkt iedereen het eens te zijn. Maar die consensus verdampst snel als we concreet worden over wat een dergelijke waarde in de praktijk inhoudt. De een benadrukt het op tijd op je werk komen en belasting betalen. De ander stelt een respectvolle omgang met de mensen om ons heen centraal. En de derde vindt dat je initiatieven moet nemen om verandering van problematische of schrijnende situaties te bewerkstelligen. Burgerschap zal (juist) in een democratische samenleving altijd onderwerp van discussie zijn. We zijn het niet zomaar eens over hoe goed burgerschap in een democratische samenleving er daadwerkelijk uit moet zien. Zo kan burgerschapsvorming gericht zijn op aanpassing en disciplineren, maar ook op het bevorderen van kritische, zelfstandig denkende burgers (zie o.a. Leenders & Veugelers, 2004). Misschien moet de vraag 'wat is goed burgerschap?' vervangen worden door de vraag 'wat voor 'type burger' heeft onze democratische samenleving nodig?'

Typen burgerschap

Nu zijn er in Nederland nog nauwelijks programma's voor burgerschapsvorming, maar in het buitenland des te meer. Westheimer (2004) onderzocht een groot aantal programma's voor burgerschapsvorming in de Verenigde Staten en Canada. Uit deze studie bleek hoeveel verschillende doelen nagestreefd werden met de betreffende programma's. Analyse van al die doelen leverde een driedeling op in visies op burgerschap. Deze driedeling kan enige orde aanbrengen in de variëteit. Westheimer benoemt de drie types doelstellingen als volgt: de persoonlijk verantwoordelijke burger, de participerende burger en de op sociale rechtvaardigheid georiënteerde burger.

De *persoonlijk verantwoordelijke burger* is een eerlijk, verantwoordelijk lid van de gemeenschap die zich keurig aan de wet houdt. Hij geeft aan goede doelen, helpt vrijwillig mee in geval van nood, geeft bloed aan de bloedbank en gaat zorgvuldig met zijn afval om.

De *participerende burger* neemt actief deel aan of organiseert gemeenschapsactiviteiten, zet zich actief in voor pogingen zaken te veranderen of te verbeteren en weet hoe

overheidsinstellingen werken. De *op sociale rechtvaardigheid georiënteerde burger* beoordeelt de sociale, politieke en economische structuren kritisch, zet zich in voor sociale rechtvaardigheid en weet veranderingen te bewerkstelligen.

Om kort te gaan: de persoonlijk verantwoordelijke burger geeft voedsel aan de voedselbank, de participerende burger organiseert de voedselbank, en de op sociale rechtvaardigheid georiënteerde burger onderzoekt waarom mensen in onze samenleving gebruik moeten maken van de voedselbank.

In de praktijk blijken de meeste programma's voor burgerschapsvorming (in Canada en de V.S.) doelen na te streven die vallen onder het eerste type: de persoonlijk verantwoordelijke burger. Westheimer stelt dat in het licht van democratisch burgerschap dergelijke programma's beperkt zijn. Natuurlijk zijn eigenschappen als eerlijkheid, integriteit en verantwoordelijk gedrag waardevol om een goede buurman of burger te zijn. Maar dergelijke eigenschappen hebben niet zoveel met *democratisch* burgerschap te maken. Ze worden niet louter in een democratische samenleving op prijs gesteld. Ook in een dictatuur zullen de leiders verheugd zijn met programma's die kinderen stimuleren om goed gedrag te vertonen: geen drugs te gebruiken, op tijd op school te komen, anderen te helpen, enzovoort. Voor elke gemeenschap zijn dit bruikbare eigenschappen, maar democratisch burgerschap vraagt meer. Ook een combinatie van persoonlijk verantwoordelijk burgerschap en participerend burgerschap, zoals dat in de Verenigde Staten vaak onder de noemer 'service learning' wordt uitgeoefend, leidt - hoe waardevol de ervaringen van de leerlingen ook zijn - niet zomaar tot 'democratische burgers'. Onderzoek in de Verenigde Staten in 1999 liet zien dat waar

'Zal een Lid eener welgeregelde Maatschappij aan de verpligtingen, die hij als Mensch en als Burger te vervullen heeft, voldoen: zo is het volstrekt nodig, dat hij, ten eersten, de Taal van zijn Land verstaat; ten Tweeden, dat hij door middel van het schrift zijner gedachten aan anderen weete mede te delen. Ten derden, dat hij tot zoo verre in de Rekenkunde ervaaren zij, als noodig is, om zijne eigene zaaken te kunnen regelen. Ten vierden, dat hij de pligten kenne, welke hij aan het Opperwezen, zich zelven en zijnen medemensch verschuldigd is. Ten vijftenden, dat hij onderricht zij van de grondwetten, volgens welke de Maatschappij, waar in hij zijn verblijf houdt, bestuurd wordt, om zich als een goed Burger naar dezelve te kunnen gedraagen.'

Bovenstaand citaat is te vinden in een rapport met de titel Algemeene denkbeelden over het nationaal onderwijs, dat in 1796 door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd gepubliceerd. Dit onderwijsplan zou de basis worden voor de eerste schoolwet in Nederland, enkele jaren later. Het citaat laat zien welk belang men in die tijd hechtte aan de rol van het onderwijs in de vorming van de toekomstige burgers van de staat. Dat idee is een tijd lang in onze geïndividualiseerde samenleving naar de achtergrond verdronken. Maar het staat sinds kort weer volop in de belangstelling.

in 1972 nog 50% van de jongeren tussen 18 en 24 jaar stemde bij de presidentsverkiezingen, dat dat aantal was gedaald tot 32% in 1996. En dat tegelijkertijd 94% van de jongeren vonden dat 'het belangrijkste wat ze als burger konden doen was anderen helpen'. Het lijkt alsof jongeren leren dat goed burgerschap kan bestaan zonder regering of politiek (Westheimer, 2004).

Burgerschap op de basisschool

Het hierboven aangehaalde onderzoek vond plaats op scholen voor voortgezet onderwijs. Het vraagt om een 'vertaling' naar het basisonderwijs. In het kader van De Vreedzame School (een programma dat al veel doet aan burgerschapsvorming; zie kader) hebben we de afgelopen jaren veel ervaring opgedaan met 'service learning'-achtige activiteiten, als onderdeel van het curriculum. Zo knapten leerlingen van groep 8 een verwaarloosd speeltuintje op, na een wijkshow en gesprekken met buurtbewoners. De kinderen bedachten zelf hun actie, en onderzochten zelf wat ze zouden kunnen doen, en hoe ze dat voor elkaar konden krijgen. In dat kader bezochten ze ook het wijkbureau en leerden hoe dat soort dingen werken in hun wijk: waar je met een klacht naar toe kan, of er een budget is voor het opknappen van zaken, enzovoort. Het was een succesvol project. Uit de evaluaties bleek dat de leerlingen sterk het gevoel hadden dat ze invloed konden uitoefenen, dat ze als ze iets wilden, dat ook voor elkaar konden krijgen, en dat er naar hen geluisterd was.

Leggen we de burgerschapstypes van Westheimer erop, dan zien we dat er hier sprake was van de eerste twee typen burgerschap: leerlingen toonden zich verantwoordelijk, deden vrijwilligerswerk, en waren duidelijk actief in het organiseren van iets dat tegemoet kwam aan de behoeften

van de gemeenschap. Bovendien leerden ze het een en ander over hoe een overheidsinstelling in hun wijk werkt. De derde vorm van burgerschap (op sociale rechtvaardigheid georiënteerd) speelde hier geen rol.

De vraag is of dat op een basisschool in die vorm ook wenselijk of haalbaar is? Misschien zijn leerlingen op een basisschool nog te jong voor een kritische analyse van maatschappelijk onrecht? Om bij het voorbeeld te blijven: het betreffende speeltuintje lag midden in een van de moeilijkste buurten van Utrecht. De verloedering van het speeltuintje stond niet op zich. De omliggende flats zijn uitgesproken voorbeelden van de openstapeling van problemen in sommige wijken in de grote steden, met als gevolg een zeer geringe mate van sociale controle en cohesie. Moet je kinderen die zelf uit deze wijk komen op het spoor zetten van een kritische analyse van het ontstaan van een dergelijke wijk, waar uiteindelijk het verwaarloosde speeltuintje het gevolg van is? Dat gaat toch echt te ver.

Toch is het een interessante gedachte (in het licht van de voorbereiding van kinderen op hun deelname aan een *democratische* samenleving) dat de basisschool, als het gaat om burgerschapsvorming, wel alvast een bijdrage levert aan de vorming van kritische, mondige burgers, die kritisch omgaan met informatie (van media, internet, gezagsdragers). Dat zou op het niveau van de basisschool heel goed kunnen. Dan kan het bijvoorbeeld gaan om het stimuleren van kritisch nadenken, kritisch analyseren van situaties die zich in het dagelijks leven in klas en school voordoen. Opnieuw een voorbeeld uit De Vreedzame School. Tijdens de geregelde evaluatie met de leerlingmediatoren kwam in oktober de klacht naar voren van de mediators (leerlingen

'Wat voor type burger heeft een democratische samenleving nodig?'

uit groep 7 en 8) dat de sfeer op het schoolplein zo veel slechter was dan voorheen, en er steeds veel kleine conflictjes waren. De aanwezige leerkracht stimuleerde de mediators om zelf de situatie kritisch te beschouwen. Ze besloten de mediatieformulieren (die ze na elke mediatie invullen) te analyseren. Uit die analyse bleek dat het vooral de leerlingen van groep 3 waren die voor problemen zorgden. De mediators veronderstelden dat dat kwam omdat de leerlingen van groep 3 nog niet gewend waren aan het nieuwe plein (het kleuterplein was elders), en dat ze nog niet zo goed wisten wat ze moesten doen tijdens de pauze. Samen bedachten de mediators het plan om gedurende een periode voorafgaande aan elke pauze hen een nieuw spelletje aan te leren, en dat tijdens de pauze met ze te spelen.

Op een andere 'vreedzame' school schreven leerlingen een brief aan de directeur, met daarin de vraag of de prikkelbosjes aan de rand van het plein misschien konden worden weggehaald, omdat de kleuters er zo vaak in vielen. Beide voorbeelden laten zien wat er gebeurt als de schoolcultuur streeft naar actieve, initiatiefrijke leerlingen die in staat zijn om kritisch na te denken over de eigen omgeving.

Democratisch burgerschap

Als we weer even teruggaan naar de toelichting bij de wetswijziging, dan lijkt het alsof het het Ministerie vooral gaat om het tweede type burger: de *participatieve burger*, die deel wil uitmaken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan wil leveren. Ik denk dat scholen daarnaast ook heel graag, en dat gebeurt mijns inziens al op veel fronten, een bijdrage leveren aan de *persoonlijk verantwoordelijke burger*: die op een zorgzame manier omgaat met anderen en zijn omgeving, die anderen helpt in tijden van nood, en die zich houdt aan de regels en wetten. Maar als de vraag is ‘wat voor soort burger heeft onze democratische samenleving nodig?’, dan is dat misschien niet genoeg. We willen ook dat onze toekomstige burgers zich afvragen waarom die voedselbank in de wijk nodig is, we willen ook dat zij in staat zijn om informatie van gezagsdragers of media kritisch te analyseren, dat zij in staat zijn om een mening of een standpunt te onderbouwen met argumenten, dat ze kunnen luisteren naar en zich verplaatsen in de mening van een ander, dat ze in staat zijn om rekening te houden met minderheidsstandpun-

ten, dat ze op een democratische manier een besluit kunnen nemen, dat ze zich bewust zijn wat de vrijheid van meningsuiting inhoudt, enzovoort. De term die het beste bij een dergelijke invulling van burgerschap past is *democratisch burgerschap*. In het verlengde van De Vreedzame School (zie het kader elders in het artikel) is Eduniek samen met de Universiteit Utrecht (Micha de Winter) najaar 2005 een ontwikkelproject gestart met subsidie van OCW, gericht op het ontwikkelen en onderzoeken van een longitudinaal leerplan voor democratische burgerschapsvorming in het basisonderwijs. Als basis voor dit programma is het begrip ‘democratisch burgerschap’ geoperationaliseerd in vijf pijlers: overleg, menings- en besluitvorming, omgaan met conflicten, verantwoordelijkheid voor de gemeenschap, omgaan met diversiteit en democratische geletterdheid. In deze laatste categorie gaat het vooral om kennis. De andere vier zijn een mengeling van vaardigheden en attitudes. In schema uitgewerkt: In het tweede deel van dit artikel gaan we nader in op de uitwerking van deze doelen in concrete activiteiten met de leerlingen.

Koppeling aan pedagogische doelen

Juist om te voorkomen dat we weer allerlei losse projecten of activiteiten aan het overvolle aanbod van scholen gaan toevoegen, is het van belang om met elkaar te praten over verschillende visies op burgerschap, en over de vraag wat we met onze leerlingen willen bereiken als het gaat om persoonlijke en sociale vorming.

Burgerschapsvorming omvat, als het goed is, overdracht van kennis, vaardigheden en attitudes. De kenniskant is niet het moeilijkste onderdeel. Een deel daarvan komt vaak al aan bod in reeds aanwezige methoden voor wereldoriëntatie. Het aanleren en oefenen van vaardigheden, en het stimuleren van attitudevorming is veel ingewikkelder. Volgens mij is het de grote uitdaging om burgerschapsvorming in te passen in het pedagogisch klimaat van de school, in de gezamenlijke pedagogische huisstijl van de school. Op de vraag hoe dat zou kunnen, gaan we in het tweede deel van dit artikel in. Wel is duidelijk dat dit veel meer kans van slagen heeft als een schoolleider en zijn of haar team een duidelijke visie heeft op die pedagogische doelen. Door zo'n

Overleg, menings- en besluitvorming <ul style="list-style-type: none">) een standpunt hebben) opkomen voor eigen standpunt) luisteren naar anderen) verplaatsen in standpunt anderen) debatteren) argumenteren) bereidheid van standpunt te veranderen) compromissen sluiten) loyaal aan genomen besluit) rekening houden met minderheidsstandpunt) kritisch denken) informatie kritisch analyseren) procedures en begrippen vergaderen 	Omgaan met conflicten <ul style="list-style-type: none">) inzicht in en kennis van conflictoplossing) inzicht in eigen stijl van conflictoplossing) verplaatsen in positie van ander) onderhandelen) win-winoplossing nastreven) afzien van fysiek of mentaal geweld) kennis van mediatie) mediatievaardigheden) omgaan met boosheid in een conflict 	Verantwoordelijkheid voor gemeenschap <ul style="list-style-type: none">) verantwoordelijkheid voor klas) verantwoordelijkheid voor elkaar) verantwoordelijkheid voor de school) verantwoordelijkheid voor de buurt) verantwoordelijkheid voor maatschappij) zorgzaamheid) rechtvaardigheidsgevoel) participatie) initiatieven nemen) meepraten en meedenken) aan regels houden) samenwerken) behulpzaamheid 	Uitgaan van diversiteit <ul style="list-style-type: none">) tolerantie) aanpassen aan andermans regels en gewoonten) respect voor andere levensopvattingen en -stijlen) inleven in de ander, in andere culturen, in andere levensomstandigheden) constructief omgaan met vrijheid van meningsuiting, godsdienst) onderscheid vooroordeel-oordeel) kennis van levensbeschouwelijke stromingen 	Democratische geletterdheid <ul style="list-style-type: none">) democratische instituties (Tweede Kamer, grondwet e.d.)) democratische spelregels) rechten en plichten in een democratie) democratische principes (verkiezingen, achterban, vertegenwoordiging)) rol van de media in democratie
Basale intrapersoonlijke componenten: <ul style="list-style-type: none">) zelfreflectie) zelfvertrouwen / positief zelfbeeld) zelfsturing) eigen impulsen reguleren/ zelfcontrole) inzicht in effect eigen handelen op anderen 		Basale interpersoonlijke componenten: <ul style="list-style-type: none">) empathie/ jezelf kunnen en willen verplaatsen in anderen) van perspectief kunnen wisselen) inzicht in gedrag en beweegredenen van anderen) nieuwsgierigheid / open staan voor anderen of iets nieuws) je willen aanpassen aan bestaande regels 		

duidelijke en uitgesproken visie kan de school de valkuil vermijden van de geïsoleerde debattraining, of een project over Michiel de Ruyter, en van het gevoel dat burgerschapsvorming 'er ook nog eens bij komt'.

Natuurlijk is het geloof in de maakbaarheid van de samenleving

minder groot dan enkele decennia geleden, maar ondertussen maken we haar wel elke dag met elkaar. En die jonge kinderen van vandaag zijn straks wel de burgers van onze samenleving. Het is zoals Westheimer zegt: 'The choices we make for citizenship education in our schools have consequences

for the kind of society we ultimately help to create'.

In één van de volgende nummers het tweede en laatste deel van deze serie over burgerschap in de basisschool. Dan gaan we in op de concrete invulling van burgerschapsvorming in de praktijk.

De Vreedzame School

De Vreedzame School is een programma voor basisscholen dat tot doel heeft een democratische gemeenschap te creëren waarin leerlingen een stem krijgen, zich verantwoordelijk voelen, zich positief gedragen, en conflicten zonder geweld oplossen. De kern van De Vreedzame School bestaat uit lessen voor alle groepen in de basisschool in conflictoplossing en de sociale vaardigheden die daar voor nodig zijn. Maar De Vreedzame School is meer dan een lesmethode. Het is een filosofie, een aanpak, waarin de eigen kracht van kinderen centraal staat. Kinderen krijgen taken en verantwoordelijkheden in de klas, in de school, en ook in de omgeving van de school, en leren zo, door te doen, allerlei vaardigheden die ze nodig hebben als (toekomstig) burger in onze democratische samenleving. De klas en de school is een leer-schouwer voor democratisch, actief burgerschap. Het programma bestaat naast de lessen voor de leerlingen dan ook uit training van het hele schoolteam, coaching van docenten, en het opleiden en invoeren van leerlingmediatoren. Er werken nu zo'n 350 basisscholen in Nederland met De Vreedzame School. En met succes. Op de Utrechtse Veiligheidsthermometer blijkt dat de scores van scholen die werken met het programma van De Vreedzame School een enorme vooruitgang laten zien.

Literatuur

Inspectie van het Onderwijs (2006). *Toezicht op Burgerschap en Integratie*. Inspectie van het Onderwijs, Utrecht.

Leenders H. & Veugelers W. (2004). Waardevormend onderwijs en burgerschap. Een pleidooi voor een kritisch democratisch burgerschap. *Pedagogiek*, 24, 4, 361-375.

Onderwijsraad (2003), *Onderwijs en burgerschap. Een voorname rol voor onderwijsinstellingen en overheid*. Onderwijsraad, Den Haag.

RMO (2001). *Aansprekend opvoeden. Balanceren tussen steun en toezicht*. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Advies 18.

Schuyt K. (2006). *Steunberen van de samenleving*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.

Winter M. de (2004). *Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang. De noodzaak van een democratisch-pedagogisch offensief*. Wetenschappelijke Raad voor de Regering. Den Haag, 2004.

specialisten in onderwijs

**Bezoek ons IFO-congres op 11, 12 en 13 maart 2009:
Wat werkt in uw onderwijspraktijk!**

MEER WETEN? KIK OP WWW.FORUMONDERWIJSPRAKTIJK.NL

Bezoekadres Schumanpark 9e, 7336 AM Apeldoorn
Postadres Postbus 826, 7301 BB Apeldoorn
Telefoon (055) 538 77 20 Fax (055) 538 77 21
E-mail info@ens.nl www.ens.nl

cedeo*erkend

E&S DUURZAME ORGANISATIEONTWIKKELING IN ONDERWIJS, OVERHEID, WELZIJN & ZORG